

Јелена Волић Хелбуш*Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу*

ИСТОРИЈСКИ ФАУСТ

Фауста окружује толики историјски коров и толико питања да је његов аутентични лик тешко назрети. Ниједна судбина у протеклих пола миленијума није била чешће описивана, опевана, или приказивана на сцени, односно филмском платну него што је судбина доктора хиромантије Јохана Фауста. Фауст је симбол вечитих питања о пореклу и суштини живота, симбол смелости и претераности, амбиције и радозналости као и симбол потраге за срећом и пораза у тој потрази. Фауст је суштина људске наде да овај свет има смисла. Кристофер Марлоу, Готхолд Ефраим Лесинг, Хајнрих Хајне, као и Клаус и Томас Ман бавили су се Фаустом исто као и Ханс Ајслер, Густав Гриндгенс, Аријана Мнушкин или Салвадор Дали. Ко је био Фауст? Када се родио, где је све боравио, чиме се бавио и на крају, како је умро? Једни су га славили као астролога, великог чаробњака, док су га други оптуживали за преваре те га сматрали лажљивцем и хвалисавцем. Нисмо увек сигурни на кога се мисли када се говори о историјском Фаусту, пошто их има неколико и сваки од њих је део свог живота уградио у један од највећих мотива модерне књижевности, мотив о Фаусту. Овај прилог покушава да одговори на питање да ли је кроз маглу векова и галаму књижевних обрада могуће барем скицирати лик човека који стоји на почетку ове својерсне књижевне инспирације.

Кључне речи: Фауст, хиромантија, пакт са ђаволом, Реформација, Мартин Лутер, Манихејци

Фауст је јединствен књижевни лик. Гете га је прославио и створио од њега своје животно дело и ремек-дело светске класике, које је у темељима књижевног вредносног система. Истовремено је Фауст постао знак за Гетеа, њих двојица су се на доиста посебан начин спојили у једно: Гетеов Фауст је Фауст над свим Фаустима, док је Фаустов Гете промовисан у класика над класицима.

Знамо да је Гетеов Фауст само један у низу обрада приче о човеку, научнику, чаробњаку и звездоглецу, једна од многих интерпретација феномена који познаје још античка књижевност, а то је непрекидна људска борба да помери границе знања и сазнавања, да ослободи реч и мисао сваког диктата. Немачки Фауст крајем 15. века започиње значајни круг књижевног мотива који сеже све до савремене светске књижевне продукције и означава тренутак у коме Европа, до тада вековима на маргинама токова модернизације и научних открића, постаје осовина и мотор новог

времена. Дакле, Фауст је не само најпознатији немачки књижевни мотив, већ је његово рођење смештено у сам центар духовног ковитлаца који мучно, али упорно модернизује „стари“ континент. Промене и преокрети су постављали пред науку и теологију и нове проблеме, бројна питања: у првом реду питање односа науке и технике према моралу и религији. Амерички континент је откривен, коперниканска слика света је за многе постала истинита и реална, штампа је од књиге направила производ који доноси профит, хуманизам је заменио схоластику, грчки и хебрејски језик улазе на теолошке факултете, а позиције Рима почињу да се урушавају. У Немачкој се старо и ново сударају у вртлогу Реформације и док се теолошке расправе преливају у политичке борбе за превласт и ратове за територије, уметност се концентрише око Фауста, доктора хиромантије, хвалисавца и варалице који ипак поседује храброст да зарад знања и са самим ђаволом уђе у савез.

Ко је био тај Фауст око чијег правога имена не можемо да се сложимо и чије рођење и смрт не могу бити са сигурношћу датирани? Оно што о њему сасвим сигурно знамо, то је да га је ђаво на крају однео.

У свим списима у којима сусрећемо историјског Фауста, он се помиње као Георг или Јерг (*Jörg*) Фауст. Име Јохан (*Johann*) Фауст почиње да се наводи тек две деценије после његове смрти. Можда је за живота Јохан Георг Фауст изостављао своје прво име (в. Mahal: *Faust. Untersuchungen zu einem zeitlosen Thema*, 1998: 59), којим га је историја управо записала, маркирајући у књижевност и уметност један од најинтересантнијих мотива од Средњег века па до данас. Вероватније је да је Меланхтон¹ помешао два њему позната Фауста, једног Георга из прича и препричавања, а другог Јохана, доктора наука из Хајделберга, те га је под погрешним именом предао вечности.

Фауст је латинско име за учењака, које је у време ренесансе било веома често и значило је „Срећко“. Онај који је то име носио, желео је да буде запажен као неко ко доноси благостање, неко ко је хуманистички образован (в. Jochen Schmidt: *Goethes Faust. Erster und zweiter Teil. Grundlagen, Werk, Wirkung*, 2001: 11). Јохан Георг Фауст је вероватно рођен око 1480, у Книтлингену (*Knittlingen*), регија Крајхгау (*Kraichgau*) у покрајини Баден Виртенберг (*Baden-Württemberg*). Гинтер Махал тврди: „опште је прихваћено да је живео од 1480. до 1540“ (Mahal, *Faust*: 40), те се не би требало даље задржавати око веродостојности овог податка. У Книтлингену се данас налази Архив и музеј Фауста, основан 2002. године у просторијама барокног здања старе градске већнице на тргу главне цркве, где је некада била смештена школа латинског језика. Место рођења Фауста није потврђено. У Книтлингену је презиме Фауст познато са листа регрута града Маулброна. Поред Книтлингена као место рођења Фауста

¹ Филип Меланхтон (*Philipp Melanchthon*), односно Филип Шварцерт (*Philipp Schwartzert*) (1497- 1560), филолог, филозоф, хуманиста, теолог и песник на новолатинском. Поред Лутера био је један од најважнијих заговорника немачке и европске Реформације, познат под надимком „*Praeceptor Germaniae*“ (учитељ Немачке).

помиње се и Хелмштат (*Helmstadt*) код Хајделберга², као и град Рода у покрајини Тирингији (*Thüringen*), који је у сагу о Фаусту уписао Јоханес Шпис (*Johannes Spies*), (в. Füssel/ Kreutzer *Historia von D. Johann Fausten. Text des Druckes von 1587*, 2006: 2)

Историјски документ по коме Книтлинген полаже право на титулу родног места Фауста јесте у ствари препис уговора о куповини некретнине из 1542. године. Овај препис је сачинио учитељ Карл Вајсерт (*Karl Weisert*) 1934. године, оловком. Оригинал докумената је наводно нестао у пожару током Другог светског рата. Препис Карла Вајсера је потврђен печатом и потписом тадашњег градоначелника Книтлингена, извесног господина Ленера (*Lehner*). По том препису је кућа која се наслања на градску цркву, здање у којем се Фауст родио (в. Mahal *Der historische Faust*, 1982: 104). Јоханес Манлијус (*Johannes Manlius*), немачки хуманиста и сакупљач изрека и крилатица, рођен у Ансбаху, цитира у запису из 1563. казивање Филипа Мелнхтона, свог учитеља, који је наводно познавао Фауста:

„Познавао сам једног/ именован Фаустус од Кундлинга (у ствари Knittlingen, в. J. H. Kaltschmidt: *Sprachvergleichendes Wörterbuch der deutschen Sprache*, 1839: 625), (мало месташце/ недалеко од моје домовине) истог који је у Кракову ишао у школу/ где је учио за чаробњака/ који су у то време и у том месту били веома потребни/ и који је јавно подучавао таква умећа. Он је ишао посвуда/ и говорио многе забрањене ствари.“ (уп. Manlius, *Locorum communium Collectanea*, 1568: 42, превод аутора)

Школовање и младост историјског Фауста лежи у потпуној тами прошлих времена. Говори се да није никада стекао универзитетско образовање. Без сумње је Фауст знао да се опходи као богом дани чаробњак, те је за велики део фаме која се и после његове смрти плела око њега био сам заслужан. Он је као изузетно талентован комуникатор био сам себи најбоља реклама, још за живота су га сматрали највећим видовњаком, алхемичарем, астрологом, а велики део ове славе био је производ њега самог – Фауст је за живота писао своју биографију која ће га после смрти прославити. Да ли је човек кога постојећа литература стално помиње као доктора наука ишта студирао, не може се потврдити из оскудних извора који су нам на располагању. Веома је тешко замислити Фауста као аскету преданог медитацији и самопросветљењу, то се не уклапа у слику коју нам у предању о историјском Фаусту транспонују кивни свештеници за које је Фауст централни објект њиховог беса и мржње. Свештеници, чији је Фауст такмац (којима се директно обраћа када се по сеоским вашарима хвалише и тврди да зна напамет не само Библију већ све остале хришћанске и прехришћанске рукописе), га морају посматрати као злореког пса,

2 У једном протоколу града Инголштата (*Ingolstadt*) из 1528. помиње се извесни Др Јерг Фаустус од Хајделберга (*Dr. Jörg Faustus von Haidlberg*); види : *Oberbayerisches Archiv für vaterländische Geschichte* 32, 1872/73, 336.

брбљивца, преваранта, не придајући му ни у негативним квалификацијама величину. За њих је Фауст имао бити најобичнија ваш.

1506. се бележи Фаустово појављивање у близини града Гелнхаузена (*Gelnhausen*)³ о чему сведочи писмо опата Јоханеса Тритемиуса⁴ упућено Јохану Фирдунгу⁵. Оригинал рукописа се данас налази у Ватиканској библиотеци. Реч је о првом конкретном сведочанству историјске утемељености лика Јоханеса Фауста.

„Док сам се прошле године враћао из Марк Бранденбурга сусрео сам тог човека [Фауста] у близини града Гелнхаузена о коме сам много слушао у свратишту у коме сам био одсео, о његовим безобразлцима и доказаним неделима. Када је сазнао за моје присуство, одмах је напустио свратиште и нико није могао да га убеди да се мени представи. (...) У том истом месту су ми духовници причали како је он [Фауст] у присуству многих рекао како поседује тако велико знање и такво памћење, да када би сва дела Платона и Аристотела била избрисана из људског памћења он, као други Езра⁶, би могао поново из свог генија да их напише. Касније док сам боравио у Шпајеру (*Speyer*) он [Фауст] је дошао у Вирцбург (*Würzburg*) где се пред мноштвом људи хвалисао да може учинити све што је Христ учинио, толико често колико му је воља и да се због тога не треба дивити чудима нашег Спаситеља Христа. За време поста ове године, дошао је у Кројцнах (*Kreuznach*), где се опет на исти начин хвалисао, тврдећи да је алхемија најсавршенија наука од свих и да он [Фауст] зна и може све што људима падне на памет. За ово време је у поменутом граду било упражњено место учитеља, те је на препоруку Франца од Сикингена (*Franz von Sickingen*), витеза тог војводства, човека који је веома заинтересован за све мистичне ствари, он [Фауст] то место и добио. Но врло брзо је почео да са дечама спроводи противприродни блуд, те је, када је ствар разоткривена, морао да бежи пред претећим казнама.“ (уп. Mahal, Bruns, Maier: *Faust-Museum Knittlingen. Exponate, Materialien, Kommentare*. 1980: 17, превод аутора)

1509. Фауст борави у Хајделбергу, где бива, наводно, промовисан у доктора теологије. Овде су извори веома нејасни и дају замагљене информације из друге руке у којима се очито мешају особе, тако да и подаци постају непоуздани. Није јасно колико се Фауст задржао у Хајделбергу и

3 Гелнхаузен, познат као један од пет градова, поред Зинцинга (*Sinzinga*), Кајзерслаутерна (*Kaiserslauterna*), Алтенбурга и Бад Франкенхаузена (*Bad Frankenhausena*) у којима је боравио Фридрих I. Барбароса (*Friedrich I Barbarossa*), налази се у данашњој покрајини Хесен (*Hessen*).

4 Јоханес Тритемиус (*Johannes Trithemius*), у ствари Јоханес Хајденберг (*Johannes Heidenberg*) или Јоханес Целер (*Johannes Zeller*), познат и као Јоханес од Тритенхајма (*Johannes von Tritthenheim*), односно Јоханес Тритхајм (*Johannes Tritheim*), 1462-1516. био је опат манастира Шпонхајм (*Sponheim*), широко образован учењак и хуманиста који је историји остао познат као теоретичар вештичарења и истребљивач вештица. Написао је обимно дело против врачања: „*Antipalus maleficiorum*“; види Silbernagl, Isidor: *Johannes Trithemius*, Landshut 1868, 160-186.

5 *Johann Virdung* (1463-1535) немачки астролог.

6 Абрахам бен Меир ибн Езра, јеврејски учењак и писац.

шта је ту могао студирати. Из преписке Тритемиуса и Вирдунга једино што сазнајемо је да Фауст није могао стићи у Хајделберг пре 1507. Неки други Фауст је већ дуже времена тада боравио у Хајделбергу, наиме извесни Јоханес Фауст, који је од 1505. тамо студирао и 1509. промовиран као „*Primus*“ међу шеснаест других кандидата. Меланхтон, коме је тада било једанаест година, управо се уписивао на студије у Хајделбергу и највероватније је касније помешао ова два Фауста, што је резултовало тиме да познати вештак у црној магији у историју и у легенду улази под погрешним именом и незаслуженом титулом.

Као мајстор црне магије Фауст се појављује 1513. у Erfurту, где подучава грчки језик. Наводно је тада Муцијанус Руфус (*Mutianus Rufus*), немачки хуманиста и приватни учитељ из Готе (*Gothe*), сусрео Фауста у једном свратишту, те га у свом писму Хенрикусу Урбанусу (*Henricus Urbanus*), свештенику из Георгентала (*Georgenthal*), помиње као хвалисавца и будалу:

„Пре осам дана је у Erfurt дошао један хиромант по имену Георгиус Фаустус Хелмитеус Хеделбергензис (*Georgius Faustus Helmitheus Hedelbergensis*), једна овејана будала и хвалисавец. Као сви пророци, он је уображен, а његова физиономија је лакша од водене буре. Глупаци му се диве. Против таквих би требало да устану теолози, уместо што покушавају да униште филозофа Ројхлина⁷. Чуо сам га како булазни у крчми; нисам казнио његове будалаштине, шта ме се тиче туђа глупост?“ (уп. Mahal, Bruns, Maier: *Faust-Museum Knittlingen*. 1980: 19, превод аутора)

1516. помиње се Фауст у Маулброну где је боравио код опата Ентенфуса (*Entenfuß*), који му је можда био школски друг. Опатија је била до гуше задужена, а опат се надао да ће уз помоћ Фаустових алхемијских умећа успети да дође до злата. На Фаустов боравак у опатији подсећа Фаустов торањ који се налази у башти опатије.⁸

1520. се Фауст помиње у Бамбергу, где је био позван да изради хороскоп бамбершког надвојводе Георга 3. Шенка од Лимпурга (*Georg III Schenk von Limpurg*) и за то бива веома великодушно награђен са десет гулдена. Ова информација је потврђена рачуном којим је Фауст наплатио своје услуге (уп. Mahal, Bruns, Maier: *Faust-Museum Knittlingen*. 1980: 20).

1528. Фауст борави у Инголштату (*Ingolstadt*), одакле после кратког времена бива протеран због пророчништва. О овоме сведочи општински градски протокол (уп. Mahal, Bruns, Maier: *Faust-Museum Knittlingen*. 1980: 31).

⁷ *Johannes Reuhlin* (1455-1522) филозоф и хуманиста, први немачки хебрејиста који је, иако није био Јеврејин, научио хебрејски језик и писмо.

⁸ Најупечатљивији „извор“ овог податка је торањ у башти опатије, који је између осталог био чест мотив немачког сликарства, на пример код Розине фон Крог (*Charlotte Sophie Christiane Rosine von Krogh*) на слици под истим називом из 1867. У списима опатије можемо проверити да је опат Јохан Ентенфус заиста од 1512. па наредних шест година био духовни надрђени свештеницима опатије и да је био „*Collega*“.

1532. бележи се боравак Фауста у Нирнбергу (*Nürnberg*), а 1536. у Корбаху (*Korbach*). Тибиншки професор Јоахим Камерариус (*Joachim Camerarius*) описује 1536. Фауста као читача звезда, а лекар Филип Бергарди (*Philipp Bergardi*) из Вормса (*Worms*) се 1539. критички осврће на Фаустове видарске способности (уп. Mahal, Bruns, Maier: *Faust-Museum Knittlingen*. 1980: 31).

Последње сведочанство састављено за време живота Фауста потиче из пера Филипа Хутена⁹, који одаје признање његовом умећу састављања хороскопа (в. Frank Baron, *Faustus, Geschichte, Sagen, Dichtung*, 1982: 41).

Само неколико година после смрти Фауста, извештаји о њему постају све невероватнији и нереалнији. На делу је био феномен бенкелзанга (*Bänkelsang*). Бенкел (*Bänkel*) су у немачкој традицији били својеврсни телали, који су ишли од места до места и на сеоским забавама и светковинама, поставивши се на дрвену клупицу (*Bank*), извикивали, певали, понекад и уз музичку пратњу лауте, фидуле, или вергла, новости из околних места, користећи при том осликане плакате који су представљали след догађаја о коме су извештавали окупљену масу. Шта је друго могло интересовати становнике немачких провинција, припаднике најнижих друштвених слојева, до породичне трагедије, убиства, погубљења, прогони вештица и разни остали облици шуровања са ђаволом. Гете у својој „Новели“ размишља о садржини различитих форми бенкелзанга и каже:

„Чудно је како човек увек прижељкује узбуђење проузроковано стравичним. Никада му није довољно убиства и злочина, паљевине и пропасти: *Bänkelsänger* морају на сваком углу о њима изнова певати. Добри људи желе да их се застраши, не би ли после тога заправо осетили како је лепо и похвално слободно удисати ваздух.“ (уп. Goethe: *Werke, Kommentare und Register Hamburger Ausgabe in 14 Bänden, Band 6, Romanen und Novellen I*, 1996: 498, превод аутора)

Оваквим путевима се постепено формирао заправо мит, односно сага о Фаусту. Из времена између смрти историјског Фауста и појаве саге о Фаусту потиче и запис Јохана Вајерса (*Johann Weyers*), познатог и као Јохан Писцинариус (*Johann Piscinarius*), лекара и великог противника лова на вештице, ученика Хајнриха Корнелиуса Агрипе од Нетесхајма¹⁰, који у свом 1568. године објављеном делу „О опсенама демона“ (в. Wier, Johannes: *De praestigiiis Daemonum, Libri V, Basileae* 1566) извештава о хапшењу Фауста крајем тридесетих година 16. века у Батенбургу, засеоку данашње холандске општине Вијхен (*Wijchen*). Овде је Фауст био у милости капелана Јохана Дорстениуса (*Johann Dorstenius*), који се надао да ће га он научити занату мађијања. Дорстениус је Фауста опскрбљивао вином, а за узврат му је Фауст био обећао средство којим ће се моћи ослободити

9 *Philipp von Hutten*(1505-1546), немачки освајач и проналазач, који је учествовао у експедицији у Венецуелу у потрази за златом, те био именован од стране Карла V, 1540. године губернатором Венецуеле.

10 *Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim* (1486-1535).

браде без бритве и бријања. Чаробно средство против раста браде је био арсеник, тако да се капелану убрзо поред браде почела одвајати и кожа са лица. Јохан Вајерс је наводно ову причу чуо од Дорстениуса лично више пута (уп. Mahal, Böhme: *Doktor Faust und Struwwelpeter. Eine Suche nach haarigen Verbindungen*, 1998: 12).

Сматра се да је Фауст 1540/41. године погинуо у хотелу „Код лава“ (*Zum Löwen*) у граду Штауфен (*Staufen*), област Брајсгау (*Breisgau*), у експлозији при извођењу једног алхемијског експеримента којим је покушао да добије злато. Изгледа да је већ остарелог Фауста око 1540. Барон фон Стауфен позвао у Брајсгау да му помогне у беспарици која га је снашла. Судићи по историјским подацима, племство Стауфер је све до 1535. живело од рудника сребра, који је највероватније био пресушио. Фауст је у гостионици „Код лава“ сместио своју алхемијску лабораторију у којој је изводио експерименте. После експлозије Фаустово тело је било нађено у „језивом стању“ (в. Zimmern: *Zimmerische Chronik. Band I*, 1881: 529), из чега је закључено да је главом и брадом Сатана био дошао по његову душу. У „Хроници Грофа Цимерна“, састављеној око 1564, Гроф Фробен Кристоф фон Цимерн, аутор ове хронике, записује:

„У то време (заседање Царске скупштине у Регенсбургу 1541.) у градићу Стауфен у Брајсгау Фауст је сусрео смрт. Он је у своје време био чудотворац и нигромант, каквог је у то време било тешко наћи у немачкој земљи, који је повремено правио таква чуда која се неће лако заборавити. Био је стар и страшно је завршио свој живот. Многи су на основу знакова и прича мислили да га је зао дух, кога је он за живота сматрао својим прагиоцем, убио.“ (в. Zimmern: *Zimmerische Chronik. Band I*, 1881: 529, превод аутора)

Једну проширену „реконструкцију“ живота историјског Фауста су дали Карл Кизеветер¹¹ у својој књизи о Фаусту (в. Kiesewetter: *Faust in der Geschichte und Tradition*, 1893) и Хансјерг Маус (в. Hansjörg Maus: *Faust. Eine deutsche Legende*, 1982). По њима Фауст је студирао у Кракову и Хајделбергу и своје студије крунисао изузетним магистраским радом. Ови истраживачи сматрају да се он није задржавао само у јужној Немачкој, већ да је као доцент боравио у Витенбергу, Ерфурту и Лајпцигу. Чак га је и краљ Франц 1. одвео у Француску, како би га својим медицинским и хиромантским умећем подржао у рату против Карла 5. Они тврде да је Фауст стигао до Венеције, где је, слично Леонарду да Винчију у Фиренци, експериментисао са летећем, при чему је скоро погинуо. После погибије у Штауфену Фауст је наводно оставио обимну библиотеку из области магије и врачања, те је између осталог пронађена и књига чаробних формула којима се призива Сатана. Ови аутори тврде да је историјски Фауст био за свога живота најзначајнији алхемичар и видар поред Парацелзиуса.

¹¹ Carl Kiesewetter, (1854-1895) је био немачки окултни мајстор, теозоф и аутор бројних езотеричних дела. Објављивао је и под својим латинизираним иманом *Carolus Kiesewetterus*.

Што се више временски удаљавамо од реалних догађаја то је прича о животу и смрти Фауста све невероватнија. Драматичан крај Фауста је ишао на руку његовим критичарима, односно противницима, клеру, лекарима, који су у Фаусту видели конкурента. Оцена историјског Фауста се испоставила као веома тешка, због непотпуности историјских извора и брзе трансформације у митско. Од самог Фауста није нам остао никакав писани траг. Историјски Фауст је био више мађионичар но учењак, више надри-лекар но истински познавалац медицине, али је у једној ствари био страствен, у астрологији. Георг Фридрих Фауст је успевао као чаробњак и пророк да очара слушаоце. Био је један од најталентованијих забављача свога времена који је умео да фасцинира како прост народ, тако и образоване људе својим размишљањима о животу, смрти, земљи и небу. Оно што га чини јединственим је самосталност којом је мислио, деловао, просуђивао о ауторитету цркве и надилазио духовне домете свог времена.

Релативно брзо после Фаустове смрти, већ 1575, Кристоф Росхирт (Christoph Roßhirt) старији из Нирнберга, тада културног центра Европе, је објавио шест прича о Фаусту, украшених са пет отисака дрвореза у боји на којима је по први пут приказан Фаустов лик, у којима се он последњи пут у историји помиње својим правим именом Георг. 1587. објављена је његова прва биографија коју је саставио анонимни аутор, под насловом „Историја др. Јохана Фаустена, познатог чаробњака и мајстора црне уметности“ (*Historia von Dr. Johan Fausten, dem weitbeschreyten Zauberer und Schwarzkünstler*). Предложак ове биографије је рукопис под називом „Историја и прича доктора Јоханниса Фаустја, чаробњака“ (*Historia vnd Geschicht Doctor Johannis Faustj des Zauberers*), састављан вероватно од стране истог аутора 1572, који је познат као „Рукопис из Волфенбитела“ (*Wolfenbütteler Handschrift*).

Ову прву биографију је објавио франкфуртски издавач Јохан Шпис (*Johann Spieß*)¹², историја књижевности је познаје као „Шписова народна књижица“ (*Spieß'sches Volksbüchlein*). Када се појавила ова релативно танка и прилично неугледна књижица ништа није упућивало на то да је тиме етаблирана кључна фигура европске књижевне мисли, а да је ова књижица књижевна „прамајка“ свих каснијих обрада судбине и деловања доктора Фауста. Издавач је извештавао читаоце да му је рукопис књиге послао један пријатељ из Шпајера, могуће неки протестантски свештеник. Ова врста потврде аутентичности приче коју роман обрађује је у ствари топос истинитости и била је за то време уобичајени део *exordiuma*. Издавач је сакупио све усмене и писмене приче које су колале о Фаусту и његовим колегама, као и приче о враџбинама и магији и уобличио их у књигу која је требало да има за циљ да упозори публику да се не упошта у недозвољене радње иза којих би могао да стоји ђаво, главом и брадом, те да их обавести какава казна би могла да следи, уколико то они ипак учине. Издавачка делатност Јохана Шписа је била посвећена етаблирању про-

12 *Johann Spies*, познат и као *Spieß*, или *Spieß*

тестантског учења. Познати случајеви шуровања са ђаволом су кроз могућност откупљивања грехова, коју је католичка црква стављала грешницима на располагање, били разрешени опростом. Како је протестантско учење пропагирало самоодговорност за сво људско чињење, морала је на једном упечатљивом примеру да поново успостави библијску равнотежу греха и казне.

Књига је била невератно успешна и за кратко време разграбљена, тако да је издавач те исте године на тржиште изнео још пет нових издања. Како је радост изненадне популарности била велика, а жеља за профитом још већа, свако ново издање је било проширивано, те су дописивани нови подаци из Фаустовог живота чија је веродостојност, већ на овом историјском ступњу била крајње сумњива. До 1599, изашло је 22 издања „Народне књиге о Фаусту“, а књига је била преведена на холандски, француски, чешки и енглески. Читалачка публика се састојала углавном од академски образованих грађана, свештенства, племства и богатих трговаца. Нема сумње да је у случају ове књиге била реч о својеврсном *bestselleru*.

Јоханн Георг Фауст није једини историјски узор за мотив Фауста у европској књижевности. Постојао је још један Фауст који је у веку Мартина Лутера морао бити укључен у конституисање овог књижевног мотива и на тог Фауста мисли Лутер када га помиње у својим теолошким расправама. Мартин Лутер помиње Фауста у свом 122. говору за трпезом „Крај празноверја и сујеверја“¹³, користећи га као пример за погубни утицај сваке врсте сујеверја. Овај Фауст је живео хиљаду година раније у римској провинцији Нумидији, а реч је о страшном сверно-афричком јеретику Фаусту кога свети Аугустин помиње када критикује учење Јаковљево посланице¹⁴. Списе Аурелиуса Аугустинуса, свеца заштитника Лутеровог реда, је Лутхер уважавао чак и више од неких библијских списа. Аугустин је међу првима формулисао католичко учење чији је приоритет у тим првим вековима раног хришћанства да јасно разграничи црквено учење од јереси, те да га заштити од свакојаких јеретичких испада. Најпознатији од свих Аугустинових противника је био веома надарени бискуп хришћанске секте, којој је и сам Аугустин на почетку своје светачке каријере припадао. У свом волуминозном делу, обрачунавајући се са манихејством Аугустин се исцрпно бави аргументацијом против Фаустовог учења (v. Augustinus: *Contra Faustum Manichaeum*: 0207 – 0518).

13 Говори Мартина Лутера за трпезом записивани су од лета 1531. све до његове смрти 1546. Како су особе, углавном Лутерови ученици, а понекад и Катарина фон Бора (*Katharina von Bora*),

14 биле различите, а говори за трпезом тек 1566. објављени, за велики број тих говора нису пронађени оригинални рукописи.

Јаков је био Исусов рођак. Покрету се придружио након Исусове смрти. Погубљен је каменовањем у Јерусалиму 62. године. Прва хришћанска црква је његову посланицу укључила у канонске списе Новог завета. Посланица је написана на грчком језику и спада у најдотераније списе Новог завета.

Нумидски Фауст је био бискуп Манихејаца, секте која је сматрала да се њено веровање заснива на разуму. Манихејце је, верује се, основао ирански (персијски) пророк Мани (216-277) који је тврдио да проповеда праву Христову веру. Они су учили религиозни дуализам: појавним светом влада материјализам, односно зло. Људска душа, која потиче из света светлости, заробљена је у злом, појавном, материјалном свету. Манихејизам има за претпоставку постојање три епохе: 1) прастару у којој је тама издвојена из светла, 2) световну у којој су светло и тама помешане и 3) коначну у којој ће се светло поново издвојити из таме. Манихејци су били вешти астрономи слављени због својих прецизних калкулација кретања небеских тела. Фауст манихејац је тврдио да одмах може да препозна разлику између добра и зла. Аугустинус је у почетку био велики поборник манихејског погледа на свет, све док није упознао Фауста. Шта се заиста догодило док је Аугустинус жељно ишчекивао да упозна бискупа Фауста није сасвим јасно, зашто га је сусрет са њим толико разочарао да се он онда, изненадно и одједном окренуо против манихејизма, не откривају извори. Аугустинус сам тврди да је слушајући проповеди бискупа Амбрасиуса Миланског и његовог алегоријског тумачења Библије, као и читајући неоплатоновске списе које су му приближиле трансцендентан појам божанског, пронашао пут до радикално хришћанског начина живота (уп. Mayer: *Die Confessiones des Augustinus von Hippo*, 1998: 207). На крају је Аугустинус манихејски дуализам прогласио неспојивим са хришћанским монотеизмом. Он је објавио тезе које је заступао Фауст да би их супротставио ставовима сопственог разумевања католичке вере.

У овим *„Disputationen“* са Фаустом пола миленијума касније су Лутеранци нашли солидне темеље за сопствене тврдње о постојању свеобухватне, свеприсутне, вечно обнављајуће Божије милости која надилази све што се спознаје разумом. Они су сматрали да је Фаустово јеретичко веровање у разум производ ђавола, а неретко у тим расправама Лутер себе супротставља Манихејцима и Папи, оптужујући их за манипулације божијом вољом. Централни проблем народних поучних прича о Фаусту насталих крајем 16. века, је заправо аугустински-лутеранска представа о свеуједињујућој милости божијој. Фауст не може да верује да му његова грешност може бити опроштена. Сваки пут непознати аутор наглашава да је Фаустов грех идентичан са прагрехом који забрањује како Стари, тако и Нови завет: са надменим достојанством које сматра да је сопствени грех већи од милости божије и његовог опроштаја. Заоштравање овог прастарог хришћанског проблема припада духу времена с краја 16. века.

Откако је састављана *„Historia vnd Geschicht Doctor Johannis Faustj“*, откако постоји књижевни Фауст као да постепено из историје чили историјски Фауст. За књижевност је битан пакт са ђаволом и од 1587. па све до данас аутори се увек односе на овај део приче. Да је Фауст постао легендарна фигура и један од највећих књижевних мотива требало би да захвали управо црквеном жару. Да црква сама има понешто да захвали и легенди о Фаусту, то признање вероватно нећемо никада чути. На крају

остаје питање о аутентичности лика који је направио до сада невиђену уметничку каријеру, али чији историјски обрис све теже назиремо. Изгледа да је Фауст, уколико га је било, заиста био човек који је био запамћен као упадљиви и гласни хвалисавац, али који је ипак знао да остане непознат иза славних зидина свога времена.

Литература

- Augustinus: Documenta Catholica Omnia; De Ecclesiae Patribus Doctoribusque; Patrologia Latina; Volumen MPL042; *Contra Faustum Manichaeum*; Ab Columna ad Culumnam 0207 - 0518
- Baron, Frank: *Faustus, Geschichte, Sagen, Dichtung*; Winkler, München, 1982.
- Füssel, Stephan / Kreutzer, Hans Joachim (Hrsgg.): *Historia von D. Johann Fausten. Text des Druckes von 1587*. Stuttgart: Reclam 2006.
- Goethe, Johann Wolfgang von: *Werke, Kommentare und Register Hamburger Ausgabe in 14 Bänden, Band 6, Romanen und Novellen I*; Beck, München, 1996.
- J. H. Kaltschmidt: *Sprachvergleichendes Wörterbuch der deutschen Sprache*; Leipzig 1839.
- Kiesewetter, Carl: *Faust in der Geschichte und Tradition. Mit besonderer Berücksichtigung des occulthen Phänomenalismus und des mittelalterlichen Zauberwesens*; Spohr, Leipzig 1893; ponovljeno izdanje: Olms, Hildesheim 1963.
- Mahal, Günther: *Faust. Untersuchungen zu einem zeitlosen Thema, ars una*, Neuried 1998.
- Mahal, Günther (Hrsg.), *Der historische Faust*, Faust-Archiv, Knittlingen 1982.
- Mahal, Günther: *Faust. Die Spuren eines geheimnisvollen Lebens*; Bern 1980.
- Mahal Günther/ Böhme, Hasso: *Doktor Faust und Struwwelpeter. Eine Suche nach haarigen Verbindungen*; Windrose, Kieselbronn, 1998.
- Mahal, Günther/ Bruns, Brigitte/ Maier, Ottmar (Hrsg.): *Faust-Museum Knittlingen. Exponate, Materialien, Kommentare*. Daxer, Stuttgart 1980.
- Manlius, Johannes Jacobus: *Locorum communium Collectanea*; Francofurtum a. M. 1568.
- Maus, Hansjörg: *Faust. Eine deutsche Legende*; Meyster, München, 1982.
- Mayer, Cornelius (Hrsg.): *Die Confessiones des Augustinus von Hippo : Einführungen und Interpretationen zu den dreizehn Büchern*; Herder, Freiburg, 1998.
- Oberbayerisches Archiv für vaterländische Geschichte* 32, 1872/73.
- Schmidt, Jochen: *Goethes Faust. Erster und zweiter Teil. Grundlagen, Werk, Wirkung*, Beck, München 2001.
- Silbernagl, Isidor: *Johannes Trithemius*, Landshut 1868.
- Wier, Johannes: *De praestigiis Daemonum, Libri V*; Basileae 1566; Bayrische Staatsbibliothek digital, Münchener Digitalisierungszentrum, Digitale Bibliothek
- Zimmern, Froben Christoph von: *Zimmerische Chronik. Band I. Herausgegeben von Karl August Barack*; Freiburg, Tübingen 1881.

Jelena Volić Helbuš
DER HISTORISCHE FAUST

Resümee

Die Geschichte vom Faust ist ein Sagenstoff, der im neuzeitlichen Europa ohne antike Vorlage neu entsteht: Der Doktor ist Inbegriff der Renaissance als der Geburtsstunde von moderner Wissenschaft und Entdeckung. Ein Georg Faust soll um 1500 durch Wittenberg und Erfurt gezogen sein, der hat, der Sage nach, seine Zeit mit Magie und Scharlatanerien verbracht. Das Volksbuch „*Historia von D. Johann Fausten*“ (1587) macht dann den Gelehrten aus ihm, der aus enttäuschem Erkenntnisdrang den unchristlichen Pakt mit Mephistopheles schließt. *Faust*-Bearbeitungen schießen nun vielerorts aus dem geistigen Boden von Renaissance, Humanismus und Reformation hervor.

Es sind nicht viele Daten, die uns gesichert über Georg Fausts Leben erhalten sind (wirklich verbrieft sind nur neun).

Schon sehr bald nach seinem wahrscheinlichen Tod taucht Faust in zahlreichen Büchern über Zauberei und Magie auf, zum Beispiel bei Melanchthon und in den Tischreden Luthers. Anfang der siebziger Jahre verfaßte Roßhirt Faustgeschichten, die er seiner Ausgabe der Tischgespräche Luthers beifügte. Kurz darauf schrieb ein unbekannter Verfasser die *Historia von D. Johann Fausten*. Das Original ist verloren, es gibt lediglich eine Kopie, die ein Auftragschreiber bald darauf anfertigte.

Georg Faust wurde in der Zeit vor der Reformation zum berühmten Magier, und genau diese Zeit spiegelt sein Leben wider. Der Faust, der dem Leser im Spies-Buch begegnet, ist schon ein Faust der in der Literaturgeschichte als Literaturmotiv bis in die Gegenwart weiterlebt.

Schlüsselwörter: Faustus, Chiromantie, Teufelspakt, Reformation, Martin Luther, Manichäer

Примљен јануара 2012.
Прихваћен за ишћамију марта 2012.